

The Right of the Neighbor in Imam al-Sajjad's (peace be upon him) *Risālat al-Ḥuqūq*: A Strategy for Strengthening Social Cohesion

✉ **Hav vā Mo'tamedi Barābād** / Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran
h.motamedi@pnu.ac.ir

Parvaneh Mehrjoo / Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran

Received: 2025/04/06 - Accepted: 2026/06/02

p.mehrjoo@pnu.ac.ir

Abstract

This research aims to examine the role of the teachings of Imam al-Sajjad (peace be upon him) in the *Risālat al-Ḥuqūq*, specifically the right of the neighbor, in improving neighborly relations and social cohesion. The research method is qualitative, employing a descriptive-analytical approach, conducted using Islamic sources and related studies. The results indicate that strengthening social cohesion can be achieved through increasing a sense of responsibility and solidifying social identity, building trust and social security, reinforcing solidarity and social participation, preventing and reducing social harms, improving quality of life, and strengthening moral and spiritual values. Factors contributing to the diminished importance of neighborly relations in contemporary societies include structural changes and modern urbanization, cultural and social transformations, psychological factors, and changes in lifestyle. Practical strategies based on the teachings and doctrines of Imam al-Sajjad (peace be upon him) that can contribute to the reconstruction of human relations in societies include: reforming social attitudes through education and cultural cultivation, fostering a culture of respect and good character in neighborly relations, creating opportunities for social interaction at the neighborhood level, promoting a spirit of empathy and mutual assistance, reforming urban laws and policies to strengthen social interactions, utilizing technology to facilitate neighborly communication, and setting a model for other social relationships.

Keywords: Imam al-Sajjad (peace be upon him), *Risālat al-Ḥuqūq*, the right of the neighbor, social cohesion, neighborly relations.

نوع مقاله: ترویجی

حق همسایه در رساله حقوق امام سجاد علیه السلام راهکاری برای تقویت همبستگی اجتماعی

h.motamedi@pnu.ac.ir

p.mehrjoo@pnu.cam

 / استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

پروانه مهر جو / استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۱۲

دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۷

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی نقش آموزه‌های امام سجاد علیه السلام در رساله حقوق، حق همسایگی در بهبود روابط همسایگی و انسجام اجتماعی انجام شده است. روش تحقیق کیفی و به شیوه توصیفی - تحلیلی بوده که با استفاده از منابع اسلامی و تحقیقات مرتبط انجام شده است. نتایج نشان می‌دهد، از طریق افزایش حس مسئولیت‌پذیری و تحکیم هویت اجتماعی، ایجاد اعتماد و امنیت اجتماعی، تقویت همبستگی و مشارکت اجتماعی، پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی، بهبود کیفیت زندگی، تقویت ارزش‌های اخلاقی و معنوی می‌تواند به تقویت همبستگی اجتماعی کمک کند. عواملی که باعث کاهش اهمیت روابط همسایگی در جوامع معاصر شده است، شامل تغییرات ساختاری و شهرنشینی مدرن، تغییرات فرهنگی و اجتماعی، عوامل روان‌شناختی و تغییر در سبک زندگی. راهکارهای عملی بر اساس تعالیم و آموزه‌های امام سجاد علیه السلام که می‌تواند به بازسازی روابط انسانی در جوامع کمک کند، عبارت‌اند از: اصلاح نگرش اجتماعی از طریق آموزش و فرهنگ‌سازی، تقویت فرهنگ احترام و حسن خلق در روابط همسایگی، ایجاد فرصت‌های تعامل اجتماعی در سطح محله، ترویج روحیه همدلی و کمک به یکدیگر، اصلاح قوانین و سیاست‌های شهری برای تقویت تعاملات اجتماعی، استفاده از فناوری برای تسهیل ارتباطات همسایگی، الگوسازی برای سایر روابط اجتماعی.

کلیدواژه‌ها: امام سجاد علیه السلام، رساله حقوق، حق همسایه، همبستگی اجتماعی، روابط همسایگی.

مقدمه

انسان‌ها برای تأمین نیازهای خویش، جامعه و اجتماعات کوچک و بزرگ را شکل می‌دهند. این نیازها ابعاد گوناگونی دارند و به بسیاری از این نیازها، تنها در قالب زندگی جمعی می‌توان پاسخ داد. خانواده به‌عنوان جامعه کوچک، نمی‌تواند پاسخگوی همه نیازهای انسانی باشد و بنابراین در یک سطح گسترده‌تر، محله شکل می‌گیرد (قنبری‌نیک، ۱۳۹۴، ص ۱۱۷). محله به‌مثابه یک اجتماع کوچک طبیعی است که برای برقراری روابط اجتماعی (میان همسایگان) محیط بسیار مساعدی را به وجود بیاورد و همسانی و شباهت در نوع زندگی، موجب شناسایی متقابل و حس تعلق افراد به گروه می‌گردد (رستگارخالد و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۹۳). محیط‌های اجتماعی که ما در آنها زندگی می‌کنیم نه‌تنها شامل مجموعه‌های اتفاقی، رویدادها یا کنش‌ها نیستند، بلکه نظم‌های اساسی یا الگوبندی‌هایی در چگونگی رفتار مردم و در روابطی که با یکدیگر برقرار می‌کنند وجود دارد، و کنش‌های همه ما از ویژگی‌های ساختار اجتماعی که در آن پرورش یافته‌ایم و زندگی می‌کنیم، تأثیر می‌پذیرد و در عین حال ما آن ویژگی‌های ساختاری را در کنش‌هایمان بازآفرینی کرده و ممکن است تا حدی نیز تغییر دهیم (گیدنز، ۱۳۸۹، ص ۱۴).

انسان‌ها نیازمند حمایت‌های اجتماعی از سوی همسایگان و اطرافیان خود هستند، اما گسترش شهرنشینی و تحولات اجتماعی بر انسجام اجتماعی و اخلاقی جوامع، تأثیر منفی گذاشته‌اند. در چنین شرایطی تمرکز و حساسیت بر روابط انسانی و ارتقای ارزش‌های اخلاقی و پایین آوردن هزینه‌های زیست اخلاقی، نیاز واقعی جامعه بوده و یکی از جنبه‌های مغفول‌مانده در این زمینه، روابط همسایگی است که به‌عنوان یکی از ارکان اصلی انسجام اجتماعی و ثبات اخلاقی و به نوعی تنظیم‌کننده ارزش‌ها در جامعه شناخته می‌شود.

همسایگی بخش مهمی از فضای عمومی شهر است که فرصت ارتباطات اجتماعی را برای ساکنان فراهم می‌آورد و بدین جهت در تقویت «انسجام شهر» سهم مهمی دارد (یوسفی و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۱۳۸). وجود تعاملات و همبستگی در درون محلات و در روابط همسایگان، علاوه بر تقویت انسجام شهر، می‌تواند یکی از ابزارهای نظارتی و کنترلی برای کاهش بسیاری از جرائم و بزهکاری‌ها باشد (خطیبی، ۱۳۹۶، ص ۱۰۹)؛ زیرا همبستگی اجتماعی قوی منجر به همنوایی بیشتر اعضای آن با ارزش‌های جامعه می‌شود (دورکیم،

۱۳۸۷، ص ۶۲). هدف از زندگی هر شخص در هر جامعه و در هر مقطع زمانی می‌تواند متفاوت با اوضاعی دیگر باشد، هدف از برقراری ارتباط نیز در هر لحظه ممکن است جدا از لحظه بعد باشد، اما شاید بتوان گفت که سهم عمده‌ای از هدف برقراری ارتباط، تأثیرگذاری است و حوزه این تأثیر نیز بسیار وسیع است (محسنیان‌راد، ۱۳۹۸، ص ۴۴).

«موضوع همسایگی یک پیوند عظیم اجتماعی است، که اسلام به آن توجه دارد و طبق فطرت انسان‌هاست، منتهی در پیچ‌وخم تمدن‌های دور از فطرت انسانی این ارزش‌ها گم شده است، فرد نمی‌داند در همسایگی‌اش چه کسی ساکن است و چگونه زندگی را می‌گذراند، به نیازهای افراد در هنگام مشکلات چه کسی باید رسیدگی کند، باید همسایگان را رعایت کنید، نه فقط از لحاظ بعد اقتصادی، بلکه از همه جهات انسانی» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۲/۱۲/۱۳).

همسایگان در حقیقت نزدیک‌ترین بخش افراد جامعه هستند که هر خانواده‌ای با آنها در ارتباط است و نیازها و مشکلات خود را با آنها در میان می‌گذارد (قنبری‌نیک، ۱۳۹۴، ص ۱۱۹). همسایگی یک رابطه نزدیک و روزمره است که می‌تواند تأثیرات عمیقی بر رفتارهای فردی و اجتماعی انسان‌ها بگذارد. درحالی‌که این رابطه در فرهنگ سنتی جوامع از اهمیت خاصی برخوردار بوده، اما در زندگی مدرن تا حد زیادی از اهمیت آن کاسته شده است. کاهش تعاملات همسایگی و بی‌توجهی به حقوق همسایگان، مشکلاتی چون انزوای بی‌اعتمادی، درگیری‌های محلی و کاهش روحیه همکاری و همدلی را به دنبال داشته است. این موضوعات به‌شدت بر ضرورت بازنگری در مفهوم و کارکرد پیوند همسایگی تأکید دارد (افشاری، ۱۳۹۸). در مدلی مانند مدل ماریچ سکوت، تأثیر متقابل بین ارتباط جمعی، ارتباط فردی و درک شخصی از فکر خویشتن را در رابطه با افکار دیگران در جامعه، مورد بررسی قرار می‌دهد و تفکر شخصی یک فرد، وابسته به درجات وسیعی از آن چیزی است که دیگران فکر می‌کنند و شاید بتوان گفت اکثر افراد کوشش می‌کنند که از داشتن یک نگرش و باور به صورت منزوی و تنها اجتناب کنند. بنابراین فرد به محیط اطرافش آنچنان نگاه می‌کند که بیاموزد کدام نظریات، حکم‌فرما، شایع و غالب است (محسنیان‌راد، ۱۳۸۹، ص ۴۵۹).

رعایت احترام و حمایت از همسایه باعث ایجاد «اعتماد» بین افراد می‌شود و این اعتماد پایه و مبنایی برای روابط سالم اجتماعی

می‌باشد. سرمایه اجتماعی به نوبه خود به ثبات و پایداری محله‌ها کمک می‌کند و میل به مشارکت در جامعه محلی، احساس اعتماد و امنیت را افزایش می‌دهد. احساس امنیت و تعلق خاطر در محله باعث می‌شود مردم و همسایه‌ها با هم راحت‌تر ارتباط برقرار کنند و شبکه‌های حمایتی قوی تشکیل دهند. این مسئله در مواقع بحران خیلی کارآمد بوده و از طرفی نیز الگویی برای نسل‌های بعدی محسوب شده که فرهنگ احترام و مسئولیت‌پذیری را تقویت می‌کند (بخشی و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۸).

پس از خانواده و دوستان، این همسایگان هستند که نقش حامی را ایفا می‌کنند و به دلیل نزدیکی می‌توانند به سرعت به مردم کمک کنند و در مواقع اضطراری عملکردی حیاتی داشته باشند و احساس امنیت بیشتری برای افراد همسایه ایجاد کنند. هرچه روابط بین همسایگان بیشتر باشد، همسایگان از زندگی اجتماعی خود احساس رضایت بیشتری می‌کنند (بخشی و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۹).

تعداد سال‌هایی که مردم در یک مکان زندگی کرده‌اند، اعتماد اجتماعی بین فردی، حمایت اجتماعی، احساس امنیت اجتماعی و دینداری در سطح روابط همسایگی مؤثر بوده است. در پژوهشی دیگر افزایش تعاملات محله‌ای در افزایش احساس تعلق به اجتماع، امید به آینده، تشویق کمک به دیگران، رعایت عدالت اجتماعی، مشارکت اجتماعی و حضور در انجمن‌های محلی، گسترش احترام به دیگران و صبر در برابر مشکلات و تقویت حس نشاط اجتماعی مؤثر بوده است (رزاقی و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۴۹).

رساله حقوق امام سجاد^ع از آثار برجسته و گران‌بهای در میراث اسلامی است که حقوق بشر را در ابعاد مختلف به طور جامع تبیین می‌کند. این اثر که در قالب مجموعه‌ای نظام‌مند و منسجم از حقوق نوشته شده، بیانگر نگاه عمیق امام چهارم شیعیان به مفهوم حقوق در روابط انسانی، اجتماعی، الهی و طبیعی بوده است. امام سجاد^ع در این رساله نه تنها به حقوق خداوند و وظایف انسان در قبال او اشاره کرده است، بلکه حقوق متقابل افراد، روابط اجتماعی و حتی وظایف انسان نسبت به اعضای بدن خود را مورد توجه قرار داده است. رساله حقوق شامل ۵۱ حق است که به سه حوزه کلی، حقوق الهی، حقوق فردی و حقوق اجتماعی تقسیم می‌شود.

در شرایطی که زندگی شهری منجر به کاهش ارتباطات اجتماعی شده، بازخوانی و اجرای آموزه‌های دینی می‌تواند نقش

مؤثری در احیای فرهنگ تعاون و همدلی ایفا نموده و به همبستگی بیشتر کمک کند. با توجه به این موارد و در نظر داشتن وضعیت فعلی جامعه، ضرورت بهره‌مندی از آموزه‌های رساله حقوق و نیاز ما به رعایت حقوق همسایگان بیشتر احساس می‌شود. با این حال، این اثر هنوز به طور کامل مورد بهره‌برداری قرار نگرفته و قابلیت‌های عملی آن برای حل معضلات اجتماعی به اندازه کافی بررسی نشده است. از این رو پژوهش حاضر به دنبال پاسخ‌گویی به این پرسش است که مفاهیم رساله حقوق امام سجاد^ع چگونه می‌تواند به بهبود روابط انسانی، تحکیم مبانی اخلاقی و رفع چالش‌های اجتماعی و حقوقی جامعه معاصر کمک کند؟

تحقیق حاضر با رویکرد اخلاقی اجتماعی، با صیغه کاربردی و با تمرکز بر فرمایشات امام سجاد^ع، در رساله حقوق انجام گرفته است و اهداف آن شامل:

- تحلیل محتوای رساله حقوق امام سجاد^ع بخش مربوط به حقوق همسایگان؛

- تبیین نقش و چگونگی تأثیر رعایت حقوق همسایگی در تقویت همبستگی اجتماعی و اخلاقی؛

- ارائه راهکارهایی برای اجرای آموزه‌های امام سجاد^ع در جوامع معاصر.

سؤال‌هایی که مقاله به آنها پاسخ می‌دهد عبارت است از: (۱) آموزه‌های امام سجاد^ع در مورد حق همسایه چگونه می‌تواند به تقویت همبستگی اجتماعی کمک کند؟ (۲) چه عواملی از اهمیت روابط همسایگی در جوامع معاصر کاسته است؟ (۳) آموزه‌های رساله حقوق امام سجاد^ع چگونه می‌تواند به بازسازی روابط انسانی در جوامع شهری و مدرن کمک کند؟

پژوهش‌های متعددی به بررسی ابعاد مختلف روابط همسایگی، انسجام اجتماعی و جایگاه آموزه‌های اسلامی در این زمینه پرداخته‌اند. به برخی از مهم‌ترین مطالعات انجام‌شده اشاره می‌شود:

وجدانی (۱۳۹۷)، پژوهشی با عنوان «رویکرد اخلاقی به شناسایی و سازماندهی مؤلفه‌های اخلاق همسایگی بر اساس دیدگاه امام سجاد^ع» پرداخته است. براساس یافته‌های محقق، ارزش‌های اخلاقی را در هفت محور اخلاق عمومی همسایگی، اخلاق ورزشی با همسایه بلا دیده، اخلاق شکایت از همسایه، اخلاق مشورت بین همسایگان، اخلاق ورزشی با همسایگان سالخورده، اخلاق مواجهه با

مفهوم «همسایه بودن» وابسته به روابط اجتماعی ساکنان همسایه در سطوح و مقیاس‌های مختلف است.

مقاله «بررسی رابطه سرمایه اجتماعی همسایگی با احساس امنیت» (رستگارخالد و همکاران، ۱۳۹۳)؛ این پژوهش با استفاده از روش پیمایشی با حجم نمونه ۳۸۴ نفر انجام شد. نتایج این پژوهش نشان داد که سرمایه اجتماعی محله، به‌ویژه متغیرهای امنیت اجتماعی، کنترل اجتماعی و رضایت از محله مسکونی افراد با روابط همسایگی رابطه مستقیم و معناداری دارد. نتایج تحقیق آنها نشان داد که روابط همسایگی با افزایش سن افزایش می‌یابد و از نظر سطح روابط همسایگی بین زن و مرد تفاوت معناداری وجود ندارد.

پایان‌نامه حقوق همسایگان و قوانین آپارتمان‌نشینی در فقه اسلامی (صفری، ۱۳۸۹)؛ نویسنده از منظر فقه اسلامی، بر اساس اصل عدم ضرر، تعارض اصل به موضوع پرداخته است. عدم آسیب، حقوق صاحبان آپارتمان و... همچنین به عوامل ترویج فرهنگ آپارتمان‌نشینی اشاره کرده است.

با بررسی مطالعات انجام‌شده مشخص می‌شود که پژوهش‌های صورت‌گرفته بیشتر به ابعاد جامعه‌شناختی و شهرسازی روابط همسایگی پرداخته‌اند، اما به‌طور خاص، تأثیر آموزه‌های اسلامی، به‌ویژه آموزه‌های امام سجاد بر انسجام اجتماعی و روابط همسایگی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. پژوهش حاضر تلاش می‌کند با تمرکز بر آموزه‌های رساله حقوق امام سجاد، چارچوبی دینی و اجتماعی برای ارتقای تعاملات همسایگی و تقویت همبستگی اجتماعی ارائه دهد.

۱. مفهوم و حدود همسایه

از نظر زبانی به دو یا چند نفری که زیر سایه یک سقف باشند یا اتاق‌ها یا خانه‌هایشان به هم متصل یا نزدیک هم باشد همسایه می‌گویند (معین، ۱۳۸۷، ص ۸۶۹). همسایه کسی است که محل سکونتش به محل زندگی شما نزدیک باشد.

دیویس و هربرت (۱۹۹۳) همسایگی را دارای سه بعد فضایی (قلمرو جغرافیایی)، عاطفی (دلبستگی اجتماعی) و بعد اجتماعی (روابط و مبادلات اجتماعی) می‌دانند (صدیق سروستانی و نیمروزی، ۱۳۸۹، ص ۲۰۰).

پیامبر اکرم ﷺ در مورد حدود همسایگی فرمودند: تا چهل خانه از روبه‌رو، پشت سر، سمت راست و سمت چپ همسایه محسوب می‌شود.

کودکان همسایه و اخلاق برخورد با همسایه ضرور صورت‌بندی کرده است. در این تحقیق پایه‌های شناختی، عاطفی و نگرشی اخلاق‌ورزی همسایگی نیز شناسایی و تبیین شد.

مقاله «عوامل اجتماعی مؤثر بر سطح روابط همسایگی: مطالعه موردی شهروندان ساکن شهر بابل» (رازقی و همکاران، ۱۳۹۵)؛ یافته‌های پژوهش نشان داده که روابط همسایگی در این شهر کمتر از حد متوسط یا ضعیف است. با این حال، هرچه مردم سال‌های بیشتری در یک مکان زندگی کرده باشند، سطح روابط همسایگی بیشتر می‌شود. نتایج تحقیق نشان داد که مستقیم‌ترین عامل مؤثر بر روابط همسایگی، متغیر اعتماد اجتماعی بین فردی است. پس از آن عامل دینداری و احساس امنیت بر سطح روابط همسایگی تأثیر مستقیم و غیرمستقیم داشت، اما متغیر حمایت اجتماعی تأثیر مستقیمی بر روابط همسایگی نداشت، بلکه تأثیر غیرمستقیم داشت.

کتاب درآمدی بر الگوی روابط همسایگی در اسلام و الزامات آن در شهرسازی و معماری اسلامی (یوسف‌زاده و ترکی، ۱۳۹۶)؛ نویسندگان اصول حاکم بر روابط همسایگی، از جمله اصل عدالت (مانند احترام به حریم خصوصی) و اصل خیرخواهی (مانند حسن معاشرت) را مطرح کردند و پیامدهای این بحث را در شهرسازی و معماری اسلامی بررسی کرده‌اند.

مقاله «تعریف جامعه‌شناختی محله آرمانی از نگاه ساکنان» (قرشی و همکاران، ۱۳۹۶)؛ نویسندگان نتیجه سه مضمون اصلی را یافته‌اند، سرمایه اجتماعی، اخلاق (عدالت، احترام و خوش‌اخلاقی) و کالبد شهری.

مقاله «اخلاق همسایه‌داری و حقوق همسایگی در نظام معماری و شهرسازی اسلامی ایران» (ولی‌زاده اوغانی و ولی‌زاده اوغانی، ۱۳۹۵)؛ نویسندگان بررسی مفاهیم مرتبط با همسایه و حقوق همسایگی در اسلام و نمود آن را در کالبد معماری و شهرسازی اسلامی ایران تحلیل و تفسیر کرده‌اند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد رعایت اخلاق همسایه‌داری و حقوق همسایگی از اصول مهم و ثابت در معماری و شهرسازی سنتی بوده است.

مقاله «بررسی دو مفهوم همسایگی و همسایه بودن» (سرعلی و پوردیهیمی، ۱۳۹۵)؛ نویسندگان در این نوشتار مفاهیم تخصصی در حوزه طراحی و معماری شهری را مقایسه کرده‌اند و دریافته‌اند که واحد همسایگی کیفیتی است که بر بعد کالبدی تأکید دارد، اما

شریک او قرار ندهید، و به پدر و مادر و خویشاوندان و یتیمان و مستمندان و همسایه نزدیک و همسایه دور و همشینیان و همراهان و در راه ماندگان و بردگان نیکی کنید؛ یقیناً خدا کسی را که متکبر و خودستاست، دوست ندارد.

قرار گرفتن مراعات حق همسایه در کنار حق بندگی، نیکی به والدین، خویشاوندان و نیازمندان، نشان از اهمیت فراوان همسایه‌داری در منظر قرآن دارد در این آیه (نساء: ۳۶) در خصوص همسایگان، اعم از مسلمان، خویشاوند و حتی غیرمسلمان، متضمن برنامه‌ای است که اگر از سوی مسلمانان به کار گرفته شود، بسیاری از مشکلات جوامع انسانی به لحاظ امنیت روانی، تسهیلات زندگی، بهبود مناسبات اجتماعی، مرتفع می‌گردد ارتباط با همسایگان و خوشرفتاری با مردم در فرهنگ قرآن و عترت به آن درجه‌ای از اهمیت است که معصومان^ع در سخنانی گهربار این ویژگی را از جمله اهداف بعثت رسول اکرم^ص ذکر نموده‌اند و نیکی با همسایه را در ردیف واجباتی چون نماز و از جمله مکارم اخلاق برشمرده‌اند (عسگری، ۱۳۸۸).

در برخی روایات، سعادت انسان در گرو رضایت همسایه شمرده شده است. برخی روایات احترام به همسایه را در حد احترام به مادر معرفی کرده‌اند. پیامبر اکرم^ص می‌فرمایند: آیا شما می‌دانید حق همسایه چیست؟ حق همسایه آن است که اگر از تو یاری خواست، یاری‌اش کنی، اگر قرض خواست به او بدهی، اگر نیازمند شد او را رسیدگی کنی، اگر از دنیا رفت به تشییع جنازه‌اش بروی، اگر به او خیر و خوشی رسید، او را تهنیت گویی، اگر مصیبتی دید تسلیت‌اش دهی، بنای ساختمان خود را از ساختمان او بلندتر نکنی که نتواند از هوای آزاد استفاده کند، مگر آنکه اجازه دهد. هر گاه میوه‌ای برای منزل خود خریدی برای او هدیه ببر و اگر نپذیرفت به‌نحوی به او برسان و مواظب باش فرزندان تو موجب خشم او نشوند. با بوی غذاهای خود او را ناراحت نکنی، مگر آنکه به او هم از غذا بدهی. سوگند به کسی که جان من در دست اوست، حق همسایه را کسی نمی‌تواند برآورده سازد، مگر آنکه خدا به او رحم کند (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۴، ص ۶۸۵).

در زندگی دنیوی زندگی آرام و بی‌حاشیه منوط به داشتن ارتباط سالم و تعامل مناسب با همسایگان است. اگر انسان در محل سکونت و در میان همسایگان آرامش داشته باشد، بخشی از سعادت دنیوی او تأمین می‌شود. از امور مربوط به حقوق همسایه در اسلام می‌توان به انتخاب همسایه، دلسوزی و همدلی با همسایه، امنیت برای همسایه، حق تقدم همسایه، تکریم همسایه، شفاعت همسایه و...

(کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۶۸۴). با توجه به این حدیث، همسایگی طیف گسترده‌ای از ساکنان محله را شامل می‌شود که افراد در برابر آنها مسئولیت اخلاقی و حقوقی دارند (فلاحی و همکاران، ۱۳۹۸).

همسایگی معنایی بسیار غنی‌تر و عمیق‌تر از مجاورت فیزیکی دارد. مفهوم واقعی و غنی همسایگی با نوعی احساس تعلق، حمایت و مسئولیت همراه است و رعایت اصول اخلاقی فوق، می‌تواند یک مجتمع مسکونی را به یک «واحد اجتماعی منسجم» تبدیل کند. به‌معنای ظریف‌تر، می‌توان گفت که در چنین فضایی، همسایگان نه تنها با یکدیگر احساس آرامش و امنیت می‌کنند، بلکه نقش فعال و برجسته‌ای در روند «رشد و تعالی» یکدیگر دارند (وجدانی، ۱۳۹۷، ص ۷۵).

۲. اخلاق همسایگی و حق همسایه در اسلام

از ویژگی‌های حق، این است که فایده متقابل دارد، چنین نیست که همسایه‌ای به عهده دیگران حقوقی داشته باشد، ولی خودش نسبت به مجاوران حتی بر عهده نداشته باشد. هر کسی تصور می‌کند به گردن دیگری حق دارد، باید متوجه باشد که او نیز مدیون است. رعایت حقوق و آداب همسایگی، زمینه‌ساز شکل‌گیری روابط اجتماعی سالم خواهد شد که خود، بسترساز ایجاد محبت، همدلی و همراهی است (قنبری‌نیک، ۱۳۹۴، ص ۱۱۹). زندگی اجتماعی انسان در عین حال که محسنات دارد، می‌تواند آثار زیانبار و منفی هم داشته باشد. از این رو لازم است قوانین و دستوراتی وضع شود تا زندگی اجتماعی سر و سامان یابد و افراد بتوانند به زندگی خویش در کنار جمع ادامه دهند. یکی از مواردی که نیاز به وجود قوانین و دستورات اخلاقی و فقهی دارد، همسایه‌داری است. اسلام به‌عنوان یک دین کامل و اجتماع‌ساز و تأمین‌کننده سعادت دنیوی و اخروی انسان، توصیه‌ها و دستورات اخلاقی و حقوقی را برای همسایه‌داری در نظر گرفته است که با مراعات آنها، انسان‌ها می‌توانند در کنار هم به‌راحتی و آسایش زندگی کنند (خرمی، ۱۳۸۶، ص ۸۴).

جایگاه اسلام در مورد همسایگی به حدی است که خداوند در آیه ۳۶ سوره نساء آن را در کنار حق بندگی خدا و نیکی به پدر و مادر و یتیمان و خویشاوندان می‌داند: «وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا»؛ و خدا را بپرستید، و چیزی را

اشاره کرد. اسلام از طریق وضع قانون الهی، القای ارزش‌های اخلاقی به پیروانش و ایجاد حلقه‌های ارتباطی، نقش عمده‌ای در وحدت بخشیدن به جامعه اسلامی ایفا کرده است (نصر، ۱۳۸۸، ص ۱۴۵).

۳. جایگاه حقوق همسایه در رساله حقوق

یکی از مهم‌ترین محورهای اجتماعی در رساله حقوق، حق همسایه است که امام سجاد^{علیه السلام} به تفصیل آن را بیان کرده است. این حق به دلیل تأثیر عمیقی که بر روابط اجتماعی و تقویت همبستگی جامعه دارد از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. امام سجاد^{علیه السلام} در بخشی از رساله حقوق در مورد همسایه چنین می‌فرماید:

«وَأَمَّا حَقُّ الْجَارِ فَحِفْظُهُ غَائِبًا وَ كَرَامَتُهُ شَاهِدًا وَ نُصْرَتُهُ وَ مَعُونَتُهُ فِي الْخَالَيْنِ جَمِيعًا لَا تَتَّبِعْ لَهُ عَوْرَةً وَ لَا تَبْحَثْ لَهُ عَنْ سَوَآةٍ لِتَعْرِفَهَا فَإِنَّ عَرَفْتَهَا مِنْهُ مِنْ غَيْرِ إِرَادَةٍ مِنْكَ وَ لَا تَكْلِفْ كُنْتَ لِمَا عَلِمْتَ حَصْنًا حَصِينًا وَ سِتْرًا سَتِيرًا لَوْ بَحَثْتَ الْأَسِنَّةَ عَنْهُ ضَمِيرًا لَمْ تُصِلْ إِلَيْهِ لِأَنَّهُ لَاطْوَاهُ عَلَيْهِ لَا تَسْمَعْ عَلَيْهِ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُ لَا تُسَلِّمُهُ عِنْدَ شَدِيدَةٍ وَ لَا تُخْسِدُهُ عِنْدَ نِعْمَةٍ تُقِيلُهُ عَثْرَتَهُ وَ تَغْفِرْ زَلَّتَهُ وَ لَا تَذْخُرْ حِلْمَكَ عَنْهُ إِذَا جَهِلَ عَلَيْكَ وَ لَا تَخْرُجْ أَنْ تُكُونَ سَلَامًا لَهُ تَرُدُّ عَنْهُ لِسَانَ الشَّتِيمَةِ وَ تُبْطِلُ فِيهِ كَيْدَ حَامِلِ النَّصِيحَةِ وَ تُعَاشِرُهُ مَعَاشِرَةَ كَرِيمَةٍ وَ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ»؛ و اما حق همسایه عبارت از این است که حرمت او را در نبودنش حفظ کنی و در حضورش محترم شماری و هنگامی که به او ظلمی می‌شود، یاری‌اش دهی. و به جست‌وجوی عیب‌هایش نپرداز. و اگر هم ناخودآگاه و بدون اراده به عیبی از او پی بردی، آن را نگهداری و بپوشانی به حدی که اگر نیزه‌ها برای یافتن آن جست‌وجو کنند، آن را نیابند، در غیاب او، هر آنچه بر ضرر اوست گوش مده، در سختی او را رها مکن، و در نعمت بر او حسد مبر، و کار نادرست او را ببخش، و اگر با تو جاهلانه رفتار کرد با بردباری از او درگذر، با او با مسالمت رفتار کن و زبان دشنام را از او دور ساز. و نیرنگ اندرزگویی دروغین را بی‌اثر کن، با بزرگواری با او رفتار کن (رساله حقوق امام سجاد^{علیه السلام} ص ۲۹).

امام سجاد^{علیه السلام} در رساله حقوق به‌طور جامع و دقیق به حقوق همسایه پرداخته و نکات متعددی را در مورد تعامل با همسایه‌ها بیان کرده است، از جمله: احترام و تکریم همسایه، حمایت و یاری همسایه، دفاع

از همسایگان در برابر ظلم و ستم و پرهیز از آزار و اذیت همسایه، رعایت حریم خصوصی همسایه، خیرخواهی، همکاری و مشارکت در کارهای خیر با همسایه، رعایت حقوق مالی همسایه، رعایت حقوق معنوی همسایه، صلح و آشتی با همسایه، رعایت حقوق همسایه در امور اجتماعی و توجه به نیازهای روحی و عاطفی همسایه.

این آموزه‌ها چارچوبی عملی و اخلاقی برای روابط همسایگی فراهم می‌کند که نتیجه‌اش تقویت فرهنگ همبستگی، احترام و توسعه اخلاق فردی و اجتماعی و رشد جامعه خواهد بود. اسلام برای همسایگان همچون خویشاوندان، حقوقی را قائل گردیده و هر کس بخواهد آنها را نادیده تلقی نماید و یا تضییع کند، گناهکار و متجاوز به‌شمار می‌آید (عسگری، ۱۳۸۸).

دین مبین اسلام برای حقوق شخصی و مصالح عمومی انسان‌ها دستورات و توصیه‌های مؤثر و مفیدی دارد. بر اساس آموزه‌های اسلامی، روابط مستحکم بین مسلمانان از طریق اخلاق، رفتار محبت‌آمیز و احترام به حقوق یکدیگر قابل استحکام است. احکام و فقه اسلامی با بیان حقوق بین افراد، الگوهای رفتاری مطابق با شرع را بیان می‌کند؛ زیرا یکی از اهداف مهم اسلام، ایجاد نظام اخلاقی در جامعه بشری است. اخلاق در سطح عملی با شریعت آمیخته است که به‌عنوان یک قانون الهی همه مسائل شرعی و حقوقی را در مباحث حقوقی جمع می‌کند. اخلاق و حقوق با مطالبات برخاسته از فرهنگ، آداب و احکام اسلامی، طیف وسیعی از ارزش‌ها، رفتارها، آداب و رسوم، تعاملات اجتماعی و مسائلی از این قبیل، از جمله در زمینه زندگی با همسایگان را دربر می‌گیرد. احترام به حقوق همسایگان در زندگی مسلمانان سستی به تدریج منجر به ایجاد پیوندهای محکم همسایگی در اکثر شهرهای اسلامی شده است (ولی‌زاده اوغانی و ولی‌زاده اوغانی، ۱۳۹۵، ص ۵۵).

پیامبر اکرم^{صلی الله علیه و آله} و ائمه معصومین^{علیهم السلام} بارها در مورد اهمیت رعایت حقوق همسایگان فرموده‌اند: جبرئیل در مورد حقوق همسایه آن‌قدر مرا نصیحت کرد که فکر کردم همسایه از همسایه ارث می‌برد. حضرت زهرا^{علیها السلام} در نماز شب برای همسایگانش دعا می‌کرد و چون علتش را می‌پرسیدند، می‌گفت: اول همسایه، سپس خانه. امام حسن^{علیه السلام} در امر تقسیم اموال، همواره توجه به همسایگان نیازمند را در اولویت قرار می‌دادند.

پژوهش حاضر یک پژوهش کیفی و کاربردی است. تحقیقات کاربردی در جست‌وجوی اهداف عملی است (دلاور، ۱۳۸۴، ص ۴۹) و

یکدیگر احترام می‌گذارند، حس اعتماد و اطمینان بین آنان شکل می‌گیرد. این اعتماد پایه روابط سالم اجتماعی است و افراد احساس می‌کنند در محیطی امن زندگی می‌کنند. رعایت حقوق همسایگی مانند پرهیز از آزار و تجاوز به حریم خصوصی، چه واقعی و چه مجازی از بروز اختلافات پیشگیری می‌کند و جامعه را از نزاع‌های بی‌ثمر دور نگه می‌دارد.

رابرت پاتنام در کتاب *بولینگ به‌تنهایی* (۱۹۹۵)، اشاره می‌کند که کاهش تعاملات اجتماعی در جوامع مدرن، در سطح محله‌ها و جوامع کوچک‌تر باعث کاهش همکاری، اعتماد و همبستگی اجتماعی می‌شود. در صورتی که مردم در تعاملات روزمره خود حقوق همدیگر را رعایت کنند، احساس تعلق بیشتری به جامعه خواهند داشت. این امر موجب افزایش اعتماد عمومی و همکاری‌های اجتماعی می‌شود که پایه‌های همبستگی اجتماعی را تقویت می‌کند (پاتنام، ۱۹۹۵، ص ۳۶).

آموزه‌های امام سجاد^ع مردم را به رعایت اخلاق در برابر همسایگان تشویق می‌کند. این رفتارها به مرور باعث ایجاد اعتماد در سطح محله و سپس در کل جامعه خواهد شد. اعتماد، خود زمینه‌ساز شکل‌گیری همکاری‌های اجتماعی است که پایه‌ای برای توسعه جوامع است. اگر آموزه‌های امام سجاد^ع در جامعه نهادینه شود، همسایگان می‌دانند که مورد احترام و حمایت قرار خواهند گرفت و نیازی به نگرانی درباره آزار یا بی‌توجهی از سوی دیگران ندارند. این اعتماد عمومی باعث کاهش تنش‌ها و اختلافات در سطح محله و در نهایت در کل جامعه خواهد شد.

۴-۳. تقویت همبستگی و مشارکت اجتماعی

همبستگی اجتماعی در لغت به معنای اتحاد، هماهنگی و وفاداری است که ناشی از علائق، احساسات، همدلی و اعمال مشترک است. همبستگی، احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا گروه آگاه و دارای اراده که شامل پیوندهای انسانی و برادری بین انسان‌ها به‌طور کلی و حتی وابستگی متقابل زندگی و علائق آنهاست. در زبان جامعه‌شناسی، همبستگی به پدیده‌ای اطلاق می‌شود که بر اساس آن در سطح یک گروه یا یک جامعه، اعضا به یکدیگر وابسته بوده و متقابلاً به یکدیگر نیاز دارند (باقی نصرآبادی، ۱۳۸۴). حمایت از همسایه در مشکلات و مشارکت در کارهای خیر و همکاری برای

به بهبود روش‌های اجرا کمک می‌کند. این پژوهش نیز با هدف کمک به ارائه راهکار برای تقویت همبستگی اجتماعی در جامعه انجام شد. این پژوهش از روش کیفی و اسنادی بهره برده است. منابع اصلی شامل متون اسلامی، تفاسیر و پژوهش‌های مرتبط است. تحلیل داده‌ها به روش تحلیل محتوا انجام شده است. در روش تحلیلی، اطلاعات به‌دست‌آمده از طریق بررسی اسناد، شواهد و کتب به گونه‌ای تنظیم می‌شود که بتوان به سؤالات تحقیق پاسخ داد (سرمد و همکاران، ۱۳۸۴، ص ۱۳۳). در این تحقیق برای پاسخ به سؤالات تحقیق، منبع اصلی رساله حقوق امام سجاد^ع مورد بررسی تحلیلی قرار گرفت.

۴. تقویت همبستگی اجتماعی با رعایت حق همسایه در آموزه‌های امام سجاد^ع

در رساله حقوق امام سجاد^ع، حق همسایه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین حقوق اجتماعی مطرح شده و این حقوق فراتر از تعاملات روزمره و نیازهای مادی است و به نوعی یک پیمان اخلاقی و انسانی میان همسایگان ایجاد می‌کند. در پاسخ به این سؤال می‌توان بیان کرد به واسطه عوامل زیر می‌توان به تقویت همبستگی اجتماعی ایجاد کرد.

۴-۱. افزایش حس مسئولیت‌پذیری و تحکیم هویت اجتماعی

وقتی همسایگان در قبال یکدیگر احساس مسئولیت داشته باشند، هویت جمعی و حس تعلق در بین اهالی محله و منطقه تقویت می‌شود و این احساس تعلق پایه مشارکت در امور عمومی و پیشرفت جامعه است و باعث کاهش بی‌تفاوتی اجتماعی می‌شود. در بسیاری از فرهنگ‌ها، همسایگی نقش مهمی در انتقال سنت‌ها و آداب نیکو دارد. رعایت حقوق همسایه به حفظ این میراث فرهنگی کهن و ارزشمند کمک می‌کند. آموزه‌های امام سجاد^ع از ما می‌خواهند که مشکلات همسایگان خود را مشکلات خود بدانیم و در رفع آنها تلاش کنیم. چنین رفتاری موجب می‌شود که افراد در جامعه حس حمایت و امنیت داشته باشند که این خود زیربنای همبستگی اجتماعی است.

۴-۲. ایجاد اعتماد و امنیت اجتماعی

یکی از مهم‌ترین عوامل انسجام اجتماعی، سطح سرمایه اجتماعی است. سرمایه اجتماعی، مجموعه هنجارهایی است که به افراد اجازه می‌دهد در درون گروه‌ها همکاری کنند. وقتی همسایه‌ها به حقوق

۴-۵. بهبود کیفیت زندگی

زندگی در محله‌ای که همسایگان به حقوق یکدیگر احترام می‌گذارند و نسبت به یکدیگر بخشش و گذشت دارند، استرس ناشی از تعاملات منفی را کاهش می‌دهد و آرامش روانی را برای همه به ارمغان می‌آورد. و همچنین مشارکت در برنامه‌هایی مانند پاک‌سازی محله و رعایت قوانین مشاعات، نظافت محله، رعایت حقوق مالی و حفظ حریم خصوصی، محیطی پاک و سالم ایجاد می‌کند که بر سلامت جسمی و روحی ساکنان تأثیر مستقیم دارد.

۴-۶. تقویت ارزش‌های اخلاقی و معنوی

رعایت حقوق همسایگی موجب تقویت فضایل اخلاقی، مانند کمک‌رسانی، احترام، گذشت و مسئولیت‌پذیری در جامعه می‌شود. این ارزش‌ها به نسل‌های بعدی منتقل می‌شود و فرهنگ جامعه را ارتقا می‌دهد. از نگاه اسلامی رعایت حقوق همسایه نه تنها یک رابطه اجتماعی، بلکه عملی عبادی است. امام سجاد علیه السلام در رساله حقوق تسریع می‌کنند که رعایت این حقوق رضایت خداوند را در پی دارد و باعث تقرب به او می‌شود.

۵. آسیب‌شناسی روابط همسایگی

در گذشته، روابط همسایگی یکی از مهم‌ترین ابعاد زندگی اجتماعی بود. مردم با همسایگان خود رابطه نزدیکی داشتند و در سختی‌ها و شادی‌ها کنار یکدیگر بودند. اما در جوامع امروزی، این روابط تا حد زیادی کمرنگ شده است. کاهش تعاملات همسایگی یک روند اجتماعی است که در نتیجه تغییرات فرهنگی، اقتصادی و تکنولوژیک رخ داده است. برای تحلیل این موضوع، باید عوامل مختلف را در سه سطح ساختاری، فرهنگی و روان‌شناختی بررسی کنیم.

۵-۱. تغییرات ساختاری و شهرنشینی مدرن

- معماری و شهرسازی مدرن: مطالعات نشان می‌دهد که الگوی شهری تأثیر قابل‌توجهی بر روابط همسایگی، کمک‌رسانی و پیوندهای اجتماعی دارد. بی‌شک تحول روزافزون در زندگی شهری و شهرنشینی، روابط همسایگی را تحت تأثیر قرار داده است (حیاتی و همکاران، ۱۴۰۲، ص ۱۴۲). در گذشته، خانه‌ها به گونه‌ای طراحی شده بودند که تعاملات همسایگی افزایش یابد. خانه‌های حیاطدار و

حل مسائل محله، روحیه جمع‌گرایی را تقویت می‌کند. این موضوع، به‌ویژه در مواقع بحران مانند بلایای طبیعی، بیکاری و یا تورم بالا حیاتی است. کمک به همسایگان در مواقع سختی و مشکلات باعث تقویت احساس امنیت و اعتماد متقابل در محله‌ها می‌شود. زمانی که همسایه با مشکلات مالی یا بیماری مواجه است، کمک و حمایت از او نه تنها روابط بین افراد را تقویت می‌کند، بلکه روحیه همکاری را در سطح جامعه ارتقا می‌دهد.

توجه به نیازهای مادی و عاطفی همسایه‌ها، شبکه‌های غیررسمی حمایتی در جامعه ایجاد می‌کند که می‌تواند جایگزین و یا مکمل نهادهای رسمی شود. افزایش پیوند با محله و همدات‌پنداری با همسایگان به افزایش روابط بین افراد منجر می‌شود و باعث تعدیل پیامدهای جامعه مدرن و مشکلات خانوادگی می‌شود. به تدریج منجر به افزایش احساس مسئولیت و تعهد مدنی می‌شود (بخشی و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۱۲). در تعالیم اسلامی، حمایت از دیگران و همکاری در امور خیر اهمیت بسیاری دارد. اگر افراد از همسایگان خود حمایت کنند، این فرهنگ به تدریج در سطح گسترده‌تر جامعه نیز گسترش می‌یابد و باعث افزایش روحیه همکاری و مشارکت اجتماعی می‌شود و روابط عاطفی و انسانی میان افراد را تقویت می‌کند، که در نهایت منجر به کاهش انزوا و تقویت پیوندهای اجتماعی می‌شود. در چنین جامعه‌ای، مردم به جای بی‌تفاوتی نسبت به مشکلات دیگران، به کمک هم می‌شتابند و احساس همبستگی قوی‌تری خواهند داشت.

۴-۴. پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی

در جامعه‌ای که به حقوق همسایگان خود پایبند باشند، رفتارهای ناپسند مانند حسادت، دشمنی، غیبت و بدگویی و بسیاری از مشکلات اجتماعی، کاهش می‌یابد. این امر موجب سلامت روانی و اجتماعی بیشتر در جامعه شده و زمینه‌ای برای زندگی مسالمت‌آمیز و همدلانه فراهم می‌کند. آموزه‌های امام سجاد علیه السلام در زمینه حقوق همسایه، از طریق تقویت تعاملات اجتماعی و همکاری متقابل، می‌تواند به بهبود همبستگی اجتماعی کمک کنند. این آموزه‌ها زمینه‌ساز ایجاد یک جامعه متعهد و همبسته هستند که در آن افراد نسبت به یکدیگر احساس مسئولیت می‌کنند.

۵.۳. عوامل روان‌شناختی و تغییر در سبک زندگی

- افزایش بی‌اعتمادی اجتماعی: در جوامع مدرن، مردم نسبت به یکدیگر بی‌اعتمادتر شده‌اند. این بی‌اعتمادی باعث شده که افراد تمایل کمتری به ایجاد روابط با همسایگان داشته باشند.

- کاهش تحمل و سازگاری اجتماعی: در جوامع سنتی، مردم یاد گرفته بودند که چگونه با همسایگان خود کنار بیایند و مشکلات را از طریق گفت‌وگو حل کنند. امروزه، میزان تحمل اجتماعی کاهش یافته و افراد در مواجهه با کوچک‌ترین اختلافات، رابطه خود را قطع می‌کنند. در جوامع مدرن، عواملی مانند شهرنشینی، فناوری‌های جدید، فردگرایی، مشکلات اقتصادی و کاهش سرمایه اجتماعی باعث کم‌رنگ شدن روابط همسایگی شده‌اند. برای احیای این روابط، باید به تقویت تعاملات اجتماعی و ایجاد فرصت‌های ارتباطی بین همسایگان پرداخت.

۶. سیره امام سجاده در بازسازی روابط انسانی در

جوامع شهری و مدرن

امام سجاده علیه السلام در رساله حقوق، بر اخلاق نیکو، احترام متقابل و توجه به حقوق دیگران تأکید دارند. این آموزه‌ها می‌توانند راهگشای بازسازی روابط انسانی در جوامع مدرن باشند. برخی از راهکارهای عملی که بر اساس تعلیم ایشان قابل اجرا هستند، عبارت‌اند از:

۶-۱. اصلاح نگرش اجتماعی از طریق آموزش و فرهنگ‌سازی
یکی از دلایل کاهش روابط همسایگی، ناآگاهی از اهمیت آن است. آموزه‌های امام سجاده علیه السلام نشان می‌دهند که رابطه همسایگی فراتر از یک ارتباط عادی است و بُعد اخلاقی و انسانی دارد. مدارس، رسانه‌ها و مراکز فرهنگی می‌توانند این ارزش‌ها را ترویج دهند تا نسل جدید نسبت به حقوق همسایگان آگاهی بیشتری پیدا کند.

۶-۲. تقویت فرهنگ احترام و حسن خلق در روابط همسایگی
ترویج فرهنگ احترام و همدلی در میان همسایگان، که می‌تواند از طریق آموزش و رسانه‌های جمعی تقویت شود. امام سجاده علیه السلام توصیه می‌کنند که باید با همسایگان با خوشرفتاری برخورد کرد و به آنها احترام گذاشت. ترویج این فرهنگ از طریق آموزش‌های خانوادگی، رسانه‌های جمعی و برنامه‌های فرهنگی می‌تواند روابط انسانی را بهبود بخشد و موجب افزایش تعاملات مثبت شود.

کوچه‌های باریک امکان برخوردهای مکرر را فراهم می‌کرد. امروزه، آپارتمان‌نشینی و برج‌های مسکونی، معماری مدرن، و کاهش فضاهای مشترک، فرصت تعاملات اجتماعی را محدود کرده و موجب کاهش روابط همسایگی شده است. در جوامع شهری، به‌ویژه در شهرهای بزرگ، افراد در آپارتمان‌های مجزا زندگی می‌کنند و تعامل آنها با یکدیگر بسیار کمتر از گذشته است، در آپارتمان‌ها معمولاً ارتباط همسایگان به حداقل می‌رسد.

- گسترش جوامع صنعتی و مشاغل تخصصی: افزایش ساعات کاری، تردهای طولانی‌مدت و فشارهای اقتصادی باعث شده که افراد بیشتر بر کسب درآمد و تأمین نیازهای مادی تمرکز کنند و فرصت کمتری برای ایجاد روابط اجتماعی و ارتباط با همسایگان داشته باشند. سبک زندگی مبتنی بر رقابت اقتصادی، اولویت‌های مردم را تغییر داده و روابط انسانی به حاشیه رانده شده است.

۵.۲. تغییرات فرهنگی و اجتماعی

- فردگرایی و کاهش احساس تعلق به اجتماع: آنتونی گیدنز در کتاب جامعه‌شناسی به این نکته اشاره می‌کند که شهرنشینی، موجب ایجاد سبک زندگی فردگرایانه شده است. امروزه ارزش‌های فردگرایانه، بیش از ارزش‌های جمع‌گرایانه در جامعه ترویج شده‌اند. مردم ترجیح می‌دهند ارتباطاتشان را محدود کنند و تمرکز بیشتری بر حریم خصوصی خود داشته باشند و بیشتر وقت خود را به کار، تحصیل، یا سرگرمی‌های شخصی اختصاص دهند. افزایش مشغله‌های روزمره و تمایل به زندگی مستقل باعث شده که افراد کمتر برای ایجاد و حفظ روابط همسایگی وقت بگذارند.

- تأثیر فناوری بر کاهش تعاملات حضوری: محسنیان‌راد در کتاب *ارتباطات انسانی* توضیح می‌دهد که پیشرفت فناوری‌های ارتباطی (مانند رسانه‌های اجتماعی) باعث شده است که تعاملات انسانی بیشتر به فضای مجازی منتقل شود. در نتیجه، روابط واقعی همسایگی کاهش یافته و تعاملات دیجیتال جایگزین آن شده است. با گسترش شبکه‌های اجتماعی، بسیاری از ارتباطات که پیش‌تر به‌صورت حضوری انجام می‌شدند، به فضای مجازی منتقل شده‌اند. درحالی‌که این ابزارها ارتباط را تسهیل کرده‌اند، اما باعث کاهش روابط عمیق انسانی و تعاملات واقعی شده‌اند. مردم ممکن است ساعت‌ها با دوستان مجازی خود در ارتباط باشند، اما حتی نام همسایگان خود را ندانند.

۶-۳. ایجاد فرصت‌های تعامل اجتماعی در سطح محله

یکی از مشکلات جوامع شهری، نبود فرصت‌های مناسب برای تعامل میان همسایگان است. برگزاری مراسم محلی، برنامه‌های فرهنگی، و نشست‌های همسایگی می‌تواند باعث آشنایی و نزدیکی بیشتر افراد شود. ایجاد فرصت‌های تعامل اجتماعی از طریق برنامه‌های محلی، جشن‌های محله‌ای و فعالیت‌های خیریه، که موجب آشنایی و ارتباط بیشتر میان همسایگان می‌شود.

۶-۳. ترویج روحیه همدلی و کمک به یکدیگر

در رساله حقوق، امام سجاد^{علیه السلام} تأکید دارند که انسان نباید نسبت به مشکلات دیگران بی‌تفاوت باشد. اگر این آموزه‌ها در جامعه گسترش یابند، افراد بیشتری به حمایت از همسایگان خود خواهند پرداخت و شبکه‌ای از حمایت اجتماعی شکل خواهد گرفت که می‌تواند از بروز مشکلات جلوگیری کند. افزایش مسئولیت‌پذیری اجتماعی با تأکید بر نقش همسایگان در حمایت از یکدیگر، به‌ویژه در بحران‌ها و سختی‌ها نقش مؤثری در ترویج روحیه همدلی و ارتباط با همسایه‌ها دارد.

۶-۴. اصلاح قوانین و سیاست‌های شهری برای تقویت تعاملات اجتماعی

شهرسازی مدرن باید به نحوی باشد که تعاملات انسانی را افزایش دهد و به بهبود قوانین و سیاست‌های شهری برای تسهیل ارتباط میان ساکنان کمک کند. طراحی ساختمان‌ها با فضاهای مشترک برای تعامل ساکنان، توسعه برنامه‌های مدیریت شهری برای افزایش مشارکت ساکنان در امور محله، ایجاد فضاهای عمومی مناسب برای تعامل اجتماعی مانند پارک‌های محله‌ای، مراکز فرهنگی و بازارهای محلی می‌تواند فرصتی برای تعامل و ایجاد روابط نزدیک‌تر میان ساکنان یک محله فراهم کند (توسلی، ۱۳۹۳، ص ۱۲۱).

۷. استفاده از فناوری برای تسهیل ارتباطات همسایگی

اگرچه فناوری در برخی موارد باعث کاهش ارتباطات حضوری شده است، اما می‌توان از آن برای تقویت روابط همسایگی نیز استفاده کرد. ایجاد گروه‌های مجازی محلی برای هماهنگی کمک‌رسانی، تبادل اطلاعات و برگزاری رویدادهای اجتماعی می‌تواند به بازسازی روابط انسانی کمک کند.

۶-۶. الگوسازی برای سایر روابط اجتماعی

روابط سالم همسایگی می‌تواند به‌عنوان الگویی برای سایر تعاملات اجتماعی مانند روابط کاری، خانوادگی یا دوستی عمل کند. اگر افراد در سطح محله یاد بگیرند چگونه با یکدیگر تعامل کنند، این مهارت به سطوح گسترده‌تر در جامعه تسری می‌یابد. مانند آموزش کودکان، تشکیل گروه‌های دوستی و استفاده از رسانه‌های محلی. جامعه‌ای که در محله‌ها منسجم باشد در نهادهای بزرگتر مانند دولت یا سازمان‌های مردم‌نهاد نیز کارآمدتر عمل می‌کند؛ زیرا مردم به همکاری و مشارکت عادت کرده‌اند.

با عمل به این آموزه‌ها، می‌توان به تدریج روابط انسانی را در جوامع شهری و مدرن تقویت کرد و از انزوای اجتماعی کاست.

نتیجه‌گیری

با توجه به نتایج یافته‌های پژوهش، در پاسخ سؤال اول، می‌توان بیان کرد: کاربرد عملی آموزه‌های امام سجاد^{علیه السلام} در مورد حق همسایه در جامعه، از طریق افزایش حس مسئولیت‌پذیری و تحکیم هویت اجتماعی، ایجاد اعتماد و امنیت اجتماعی، تقویت همبستگی و مشارکت اجتماعی، پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی، بهبود کیفیت زندگی، تقویت ارزش‌های اخلاقی و معنوی می‌تواند به تقویت همبستگی اجتماعی کمک کند.

نتایج پژوهش در این بخش با نتایج وجدانی (۱۳۹۷)، رازقی و همکاران (۱۳۹۶)، یوسف‌زاده و ترکی (۱۳۹۶)، قرشی و همکاران (۱۳۹۶)، ولی‌زاده اوغانی (۱۳۹۵)، سرعلی و پوردیهیمی (۱۳۹۵)، رستگارخالد و همکاران (۱۳۹۳) مطابقت دارد.

در پاسخ سؤال دوم، نتایج پژوهش نشان داد عواملی که باعث کاهش اهمیت روابط همسایگی در جوامع معاصر شده است، شامل: الف) تغییرات ساختاری و شهرنشینی مدرن، معماری و شهرسازی مدرن، گسترش جوامع صنعتی و مشاغل تخصصی؛ ب) تغییرات فرهنگی و اجتماعی، فردگرایی و کاهش احساس تعلق به اجتماع، تأثیر فناوری بر کاهش تعاملات حضوری؛ ج) عوامل روان‌شناختی و تغییر در سبک زندگی، افزایش بی‌اعتمادی اجتماعی، کاهش تحمل و سازگاری اجتماعی. این نتایج با نتایج کوثری (۱۳۹۴)، صدیق سروستانی و نیمروزی (۱۳۸۹)، مطابقت دارد.

نتایج پاسخ سؤال سوم نشان می‌دهد برخی از راهکارهای عملی

منابع.....

- که می‌تواند به بازسازی روابط انسانی در جوامع شهری و مدرن کمک کند و بر اساس تعالیم و آموزه‌های امام سجاد^ع عبارت‌اند از: اصلاح نگرش اجتماعی از طریق آموزش و فرهنگ‌سازی، تقویت فرهنگ احترام و حسن خلق در روابط همسایگی، ایجاد فرصت‌های تعامل اجتماعی در سطح محله، ترویج روحیه همدلی و کمک به یکدیگر، اصلاح قوانین و سیاست‌های شهری برای تقویت تعاملات اجتماعی، استفاده از فناوری برای تسهیل ارتباطات همسایگی، الگوسازی برای سایر روابط اجتماعی، این نتایج با نتایج بخشی و همکاران (۱۳۹۹) و صفری (۱۳۸۹) مطابقت دارد.
- به‌طور کلی می‌توان بیان کرد با عمل به این آموزه‌ها، می‌توان به تدریج روابط انسانی را در جوامع شهری و مدرن تقویت کرد و از انزوای اجتماعی کاست. رساله حقوق امام سجاد^ع منشور اخلاقی و حقوقی جامعه‌ای است که به تمام ابعاد زندگی انسان می‌پردازد. حقوق همسایگان به‌عنوان یکی از بخش‌های کلیدی رساله حقوق امام سجاد^ع، نه تنها تکلیفی شرعی است، بلکه عامل کلیدی در ساخت جامعه‌ای سالم پایدار و انسانی محسوب شده و رعایت اصول همسایگی با ایجاد اعتماد، کاهش تنش‌ها، تقویت همبستگی و گسترش ارزش‌های اخلاقی بستری را فراهم می‌کند که در آن افراد احساس امنیت، آرامش و تعلق خاطر کرده و چنین جامعه‌ای نه تنها در برابر چالش‌ها مقاوم‌تر، بلکه به سوی پیشرفت و تعالی نیز در حرکت خواهد بود. آموزه‌های امام سجاد^ع می‌تواند به‌عنوان الگویی برای احیای روابط همسایگی و تقویت تعاملات انسانی در جوامع مدرن مورد استفاده قرار گیرند.
- پیشنهادهای**
- با توجه به یافته‌های پژوهش، درباره آموزه‌های امام سجاد^ع و نقش همسایگی در تقویت همبستگی اجتماعی، می‌توان پیشنهادهای کاربردی زیر را ارائه داد:
- برنامه‌هایی برای ترویج تعاملات محلی نظیر جشن‌ها، بازارهای محلی و فعالیت‌های فرهنگی که مردم را به هم نزدیک‌تر کند و فرصتی برای ارتباطات فراهم کند، ایجاد شود.
 - گروه‌های محلی یا انجمن‌های همسایگی برای تبادل تجربه و همکاری در حل مشکلات محله، مانند ساماندهی محله و مسائل اجتماعی تشکیل شود.
 - پلتفرم‌های آنلاین یا اپلیکیشن‌های محلی برای تسهیل ارتباط و هماهنگی میان همسایگان و تبادل اطلاعات، مانند فعالیت‌ها و نیازهای اجتماعی توسعه یابد.
- قرآن کریم.
- رساله حقوق امام سجاد^ع (۱۳۹۵). ترجمه و شرح جمعی از نویسندگان. قم: بوستان کتاب.
- افشاری، محمدحسین (۱۳۹۸). حق همسایه در رساله حقوق امام سجاد^ع(ع). در: rasekhoon.net
- باقی نصرآبادی، علی (۱۳۸۴). همبستگی اجتماعی و مشارکت عمومی. حصون، ۶، <https://ensani.ir>
- بخشی، پریسا و همکاران (۱۳۹۹). بررسی نقصان روابط همسایگی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن در ۹ محله شهر تهران. مسائل اجتماعی ایران، ۱ (۱۱)، ۳۵-۷.
- پاتنام، رابرت دی (۱۹۹۵). بولینگ به تنهایی؛ فروپاشی و بازسازی سرمایه اجتماعی در آمریکا. ترجمه قربان عباسی. تهران: شمع آوید.
- توسلی، غلامعباس (۱۳۹۳). جامعه‌شناسی شهری. تهران: دانشگاه پیام نور.
- حیاتی، حامد و همکاران (۱۴۰۲). تبیین تأثیر الگوی کالبدی بافت‌های مسکونی بر تعاملات همبستگی در محلات. هویت شهر، ۵۵ (۱۷)، ۳۵-۵۰.
- خرمی، جواد (۱۳۸۶). جایگاه همسایه‌داری در اسلام. میلان، ۹، ۸۴-۹۲.
- خطیبی، اعظم (۱۳۹۶). تبیین جامعه‌شناختی تعاملات همسایگی و تأثیر آن بر احساس نشاط اجتماعی شهروندان در شهر همدان. مطالعات جامعه‌شناختی شهری، ۲۲ (۷)، ۱۰۷-۱۳۴.
- دلاور، علی (۱۳۸۴). مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی. تهران: رشد.
- دورکیه، امیل (۱۳۸۷). قواعد روش جامعه‌شناسی. ترجمه علی محمد کاردان. تهران: دانشگاه تهران.
- رازقی، نادر و همکاران (۱۳۹۵). عوامل اجتماعی مؤثر بر سطح روابط همسایگی: مطالعه موردی شهروندان ساکن شهر بابل. جامعه‌شناسی ایران، ۳ (۱۷)، ۷۷-۴۹.
- رستگار خالد، امیر و همکاران (۱۳۹۳). بررسی رابطه سرمایه اجتماعی همسایگی با احساس امنیت محله‌ای (مورد مطالعه شهر آران و بیدگل). مطالعات جامعه‌شناختی شهری، ۱۱ (۴)، ۹۱-۱۲۶.
- سرعلی، رضا و پوردیبهیمی، شهرام (۱۳۹۵). بررسی دو مفهوم همسایگی و همسایه بودن. صفا، ۷۲ (۲۶)، ۲۴-۵.
- سرمذ، زهره و همکاران (۱۳۹۴). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری. چ بیست و هشتم. تهران: آگه.
- صدیق سروسنایی، رحمت‌الله و نیمروزی، نوروز (۱۳۸۹). بررسی ارتباط بین مشارکت روابط همسایگی و احساس امنیت در محلات شهر مشهد. پژوهش‌های دانش انتظامی، ۴۷، ۱۸۵-۲۲۰.
- صفری، اعظم (۱۳۸۹). حقوق همسایگان و قوانین آپارتمان‌نشینی در فقه اسلامی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد الهیات. تهران: دانشگاه پیام نور.

عسگری، حسین (۱۳۸۸). *امام سجاد^{علیه السلام} و حقوق همسایگان*. در: پایگاه تبیان،

<https://www.tebyan.net>

فلاحی، محمدجواد و همکاران (۱۳۹۸). اخلاق همسایه‌داری و آپارتمان‌نشینی در قرآن و روایات. *مطالعات تربیتی و اجتماعی قرآن و عترت*، ۳ (۲)، ۱۱۲-۷۹. قرشی، سیده‌مائده و همکاران (۱۳۹۶). تعریف جامعه‌شناختی محله آرمانی از نگاه ساکنان (مطالعه پدیدارشناسی: محله کن منطقه ۵ شهر تهران).

توسعه اجتماعی، ۲ (۱۲)، ۵۲-۳۹.

قنبری‌نیک، سیفالله (۱۳۹۴). روابط همسایگی در سبک زندگی اسلامی.

مطالعات اجتماعی، ۴ (۱)، ۱۳۷-۱۰۸.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۵). *الکافی*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۹). *جامعه‌شناسی*. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.

محسنیان‌راد، مهدی (۱۳۸۹). *ارتباط‌شناسی*. تهران: سروش.

معین، محمد (۱۳۸۸). *فرهنگ فارسی معین*. تهران: فرهنگ‌نما.

نصر، سیدحسین (۱۳۸۸). *قلب اسلام*. تهران: نشر نی.

وجدانی، فاطمه (۱۳۹۷). پایه‌ها و مؤلفه‌های اخلاق همسایگی بر اساس دیدگاه

امام سجاد^{علیه السلام}: *نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان*، ۱ (۸)، ۷۸-۵۹.

ولی‌زاده اوغانی، محمدباقر و ولی‌زاده اوغانی، اکبر (۱۳۹۵). اخلاق

همسایه‌داری و حقوق همسایگی در نظام معماری و شهرسازی اسلامی

ایران. *مهندسی فرهنگی*، ۱۶ (۱۰)، ۷۴-۵۴.

یوسف‌زاده، حسن و ترکی، هادی (۱۳۹۶). *درآمدی بر الگوی روابط همسایگی*

در اسلام و الزامات آن در شهرسازی و معماری اسلامی. قم: مؤسسه

آموزشی و پژوهشی امام خمینی^{علیه السلام}.

یوسفی، علی و همکاران (۱۳۸۸). انسجام در شبکه‌های همسایگی شهر

مشهد. *جامعه‌شناسی ایران*، ۱ (۷)، ۱۶۱-۱۳۸.